

ARAP DİLİNDE MESELLERİN (ATASÖZLERİN) OLUŞUMUNA TESİR EDEN ÖNEMLİ ETKENLER

Ramazan KAZAN*

Özet

Atasözleri, vecizeler ve özdeyişler, edebî türlerin önemli çeşitlerindedir. Atasözü ve özdeyişler lafızlarının kısa, anlamlarının öğüt verici ve yol gösterici, akılda kalıcı olması ve uzun yılların tecrübesine dayanması, edebî güzelliği bazı özelliklerindedir. İşte bu gibi özelliklerinden dolayı sonraki nesillere asırlardır sözlü ve yazılı olarak aktarılmaya devam edilmektedir. Mesel ve özdeyişlerin teşekkülüne bazı insanlar isabetli görüş, yardım etme, cömertlik, cesaret, güzel ahlak ve fesahat gibi olumlu özellikleriyle vesile olmuştur. Bazı insanlar da kötülükleri, vefasızlıkları, zulümleri, cimrilikleri gibi uygun olmayan tavır ve davranışlarıyla atasözlerinin oluşumuna vesile olmuştur. Yine pek çok hayvan ve cisim farklı özelliklerinden dolayı mesellerde adlarıyla birlikte yer almıştır. Ayrıca mekânlar da hem kendi özellikleri hem de içinde yaşayan insanların durumlarından hareketle mesellerinin teşekkülüne vesile olmuştur. Genelde bu şekilde ortaya çıkan atasözlerinden insanlar, ibret almış olumsuz tutum ve davranışlardan uzak durmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada bazı mesel, vecize ve özdeyişlerin oluşumuna tesir eden ana etkenler örneklerle ele alınacaktır. Ayrıca teşekküllerine vesile olan bariz özellikleri veya hikâyeleri ilim ve edebiyat dünyasının dikkatine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâğatı, Mesel, Atasözü, Karakter, İnsan, Hayvan, Cisim, Mekan.

Important Factors Influencing the Formation of Proverbs in the Arabic

Abstract

Proverbs, aphorisms and maxims are important varieties of literary genres. Some of the features of proverbs and maxims are that their words are short, their meanings are advisory and guiding, they are catchy and they are based on many years of experience. It also contains literary beauty. Because of such features, it continues to be transmitted to the next generations either orally or in writing. Some people caused the formation of proverbs with their positive features such as correct opinion, helping, generosity, courage, good morals and literary speech. Some people have also caused the formation of proverbs with their unsuitable attitudes and behaviors such as their evil, disloyalty, cruelty and stinginess. Again, many animals and objects have been included in proverbs with their names due to their different characteristics. In addition, places have caused proverbs to be formed based on both their own characteristics and the situations of the people living in them. In general, people took a lesson from the proverbs that emerged in this way and tried to stay away from negative attitudes and behaviors. In this study, the main factors affecting the formation of Arabic proverbs, aphorisms and maxims will be discussed with examples. In addition, their features or stories that are instrumental in their formation will be brought to the attention of the world of science and literature.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Proverb, Character, Human, Animal, Object, Space.

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı, e-posta: ramazankazan@sdu.edu.tr, orcid no:0000 0003 3103111X.

Giriş

Atasözleri, vecizeler ve özdeyişler edebiyatının önemli türlerindedir. Toplum tarafından bu sözler benimsenmiş, Arap edebiyatında da ilk dönemlerinden itibaren halin gereğine göre söylenmiş ve söylenilmeye de devam edilmektedir.

“Atasözleri, zamanla çok defa gerçek anlamları yerine mecâzlı bir mana kazanarak sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan ve halkın hâfızasında yaşayan, halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir. Bu sözlere, Arapçada mesel denir.”¹

“Bir şeyin benzeri, dengi, hüccet, söz, sıfat”² manasına gelen (مثل) “mesel” kelimesi, terim olarak şöyle ifade edilebilir: “Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm ihtiva edecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslî durumuna benzeyen halleri, açıklamak ve örnekleme amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir. Ancak bu unsurların bir kısmını kendinde toplayan ve bazı emsal kitaplarında mesel ya da mesel gibi kabul edilerek yer verilen birçok türe de rastlanmaktadır. Bunlar hikmet (vecize, kelâm-ı kibar), deyim, mükennâ, mübennâ, tağlib tesniyesi, “ef’alü min ...” formu ve benzerleridir.”³ Mesel kelimesi, tek başına kullanıldığı gibi, (ضرب) “darb” kelimesi ile birlikte “darb-ı mesel” şeklinde de kullanılmaktadır.

Arap edebiyatında meselin el-meselü’s-sâir, el-meselü’l-kıyâsî, ve el-meselü’l-hurafî şeklinde yapı itibariyle üç çeşidi vardır.⁴ Sâir meseller, yaygın ve veciz olan kısmı teşkil eder. Mesel denilince ilk akla gelen sâir/yaygın mesel olup bunlar atasözü karşılığıdır.⁵ Zaten meselin Türkçe karşılığı “atasözü ve darb-ı mesel şeklinde ifade edilmektedir.”⁶

Meselerde diğer sözlerde bulunmayan dört özellik oldukça dikkat çekicidir. Bunlar, lafzın veciz, anlamın isabetli, teşbihin güzel ve kinâyenin mükemmel⁷ olmasıdır. Yaygın kabule göre mesel, belagatte son noktadır.⁸ Atasözleri çok defa ölçülü ve kafiyeli olur. Böylece akılda daha kolay tutulurlar.

Atasözleri ve özdeyişler anlamlarının ibret verici, yol gösterici, ufuk açıcı, akılda kalıcı olması, uzun yılların tecrübesine dayanması, lafzının güzelliği gibi özelliklerinden dolayı sonraki nesillere sözlü ve yazılı olarak aktarılmasına neden olmuştur.

Arapçada kısa ifadeli ve geniş anlamlı sözleri için, “îcâz” tabiri de kullanılmıştır. “İşi çabuk yapmak ve hareket etmek, sözü kısa tutmak ve özetlemek,”⁹ manalarına gelen îcâz/(الإيجاز) kelimesi, (وَجَزَ) fiilinin mastarıdır. Terim olarak, “Her hangi bir mefhumu, en az kelime ile ifade etme sanatıdır.”¹⁰

Mesellerin ortaya çıkmasına tesir eden pek çok etken vardır. Mesela bazı iyi veya kötü özellikleri, yetenekleri, tavır ve davranışlarıyla insanlardan bir kısmı bu etkenlerin en önemlilerindedir. Boyu, şekli, kanadı, yelesi, kuyruğu gibi zahiri özellikleri; kükremesi, ötmesi, havlaması gibi çıkardığı sesleri, değişik hal ve hareketleriyle hayvanlardan bazıları da mesellerinin oluşumuna neden olmuştur. Yine konuları,

¹ Aydın Oy, “ Atasözleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 4/44.

² Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kurân*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 700-701; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 420.

³ İsmail Durmuş “Mesel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 29/293.

⁴ Hıdır Musâ, *et-Tecvâl fî kütübi'l-emsâl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 15. Mesel çeşitleri ve örnekleri için bk. Ramazan Kazan, *İbn Dured'in “el-Muctenâ” Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012), 5-9.

⁵ Durmuş “Mesel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/294.

⁶ Tacettin Uzun, “Arap Dilinde Meseller(Atasözleri)” *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (Ocak –Haziran 2003), 156.

⁷ İbn Reşîk, el-Kayravânî, Ebû Ali el-Hasen, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih*, thk, Muhammed Hasen Karkazan, (Dimâşk : Matbaatü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1994) 1/ 478.

⁸ Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecmeu'l-emsâl*, thk, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1955), 1/ 34.

⁹ İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 5/427; ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Umer, *Esâsu'l-belâğa*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1953), 492.

¹⁰ Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1975)1/54; Cürçânî, Abdu'l-Kâhir, *Kitâbu delâli'l-i'câz*, thk, Mahmûd Muhammed Şâkir, (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1992), 463.

uzunlukları, kısalıkları, sertlikleri, yumuşaklıkları, görünüşleriyle bir takım cisimler, yükseklik, alçaklık ve içinde yaşayan insanlara göre mekânlar da atasözlerinin ortaya çıkmasında önemli amillerden olmuştur.

Özellikle mesellerin ortaya çıkmasında etkili olan amillerle beraber barındırdıkları teşbih, istiare, mecâz, kinâye, intâk, seci, mübalağa, medh, zem, tezat gibi üslûplar da bunlara edebî bir güzellik katmıştır. İşte bu özellikleri başta olmak üzere Arap edebiyatı türleri içerisinde mesellerin, insanları aydınlatmada, öğüt vermede, sözü güçlendirmede seçkin bir yeri olmuştur. Bundan dolayı bazı kaynaklar mesel ve türlerinin ortaya çıkışına neden olan başta insanlar, hayvanlar, mekânlar ve cisimlerin temel özelliğinden hareketle kastedilen anlamları daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır.

İfade edelim ki mesellerde bazı insanlar bir takım özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Örnek olması açısından Hâtim cömertliği, Mâdir cimriliği, Kus b. Sâ'ide fesahat ve belagati, Semev'el vefası, Urkûb vaatleri, Cuheyne doğru haberi, Ahmâs hırkası, kadınlar nazik olmaları, yetimler ağlamaları, kadı adalet ve zulmüyle mesellerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Aynı şekilde hayvanlardan bir kısmı da bazı özelliklerinden dolayı mesellerin teşekkülüne vesile olmuştur. Örnek olması bakımından pars uykuya düşkünlüğü, keçi itişip kakışması, karga erkenciliği, maymun yapmacık hareketi, kurt kurnazlığı ve açlığıyla, öküz saflığı, köpek bevlinin sıklığı ve kusmuğuna dönmesi, at sahibini tanıması, tökezlemesi ve mihnete katlanmasıyla atasözlerinin ortaya çıkmasına vesile olan bazı hayvanlardır.

Yine dünyadaki pek çok cismin, mekânın ve bitkinin özellikleri ve tabiat olaylarının bir kısmı insanların dikkatini çekmiş ve değişik mesellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eşitliği ile baklanın daneleri ve tarak, yüzeyleri kaplamasıyla pas, yakmasıyla fırın, çadırı ayakta tutmasıyla direk, zahir olmasıyla Güneş, sabitliği ile dağ, mekân adı olarak şimşeklerden sonra yağmurun yağmadığı yer olmasıyla Hulleb, sevgili insanları barındırmasıyla Uhud dağı ve etekleri, ehlinin talihsizliği ile Şam, ehlinin bazılarının vefasızlığı ile Kufe mesellerde yer almıştır.

Makale sınırları içerisinde mesel türlerinin ortaya çıkmasında etkili olan amillerden başta insanlar olmak üzere, hayvanlar, cisimler ve mekânlar kendilerine has özellikleri, varsa hikâyeleri ve tahlilleri ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1. Mesellerin Ortaya Çıkışında İnsan Etkisi

Bir arada yaşamak zorunda olan insanlardan bir kısmının özellikleri, isabetli görüş ve tecrübeleriyle ortaya koyduğu yenilikleri, bazı hareket ve tavırları, huy ve mizaçları diğerlerine göre daha farklı olmasıyla toplumun dikkatini çekmiştir. Ayrıca bazı insanların yetiştirdiği evladı, hayvanları, bitkileri diğerlerine göre daha farklı olabilmektedir. İlk çağlardan itibaren işte bu özelliklerden bir kısmı, atasözlerinin teşekkülüne kaynaklık eden etkenler arasında yer almaktadır.

İfade edelim ki, bir kısım mesellerinin teşekkülünde bazı insanlar, isimleriyle yer almıştır. Bu şekilde meselin oluşumuna etken olan insanların tavır ve hareketi, topluma faydalı olabildiği gibi faydasız hatta aleyhine ve olumsuz da olabilmektedir. Önce olumlu manada mesellerin teşekkülüne sebep olan insanın işlevinden başlamak yerinde olacaktır.

1.1. Olumlu İnsan Karakteri

Mesellerde yardım etme, cömertlik, cesaret, güzel ahlak ve fesahat sahibi olma gibi öne çıkan özellikleriyle bazı insanlar sosyal hayatta oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür mesellerde, bazen şahsın özelliği ism-i tafdil vezniyle veya izafet terkibi/İsim tamlaması ile zikredilmektedir. Bunlardan bazılarını örnekleriyle ve özellikleriyle beraber ele alacağız.

1.1.1 “أبلغ من قسٍّ”: (O kişinin yani övülen kişinin konuşması) *Kuss'dan daha edebîdir.*¹¹

¹¹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/ 111; Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mustaksâ fi emsâli'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî,1987), 1/ 29. Bu makalede atasözlerinin teşekkülüne sebep olan insan, hayvan, cisim ve mekân isimleriyle ilgi 50 den fazla atasözüne yer verilmiştir. Bunlar arasında oldukça meşhur olanlardan çok azı 2018 yılında düzenlenen sempozyum tebliğimizde de yer almıştır. Bunlardan birisi de bu atasözüdür. bk. Ramazan Kazan, “Arap Atasözlerinin Teşekkülünde Etkili Olan Önemli Temalar” 2. *Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, (Nevşehir: 2018) 559.

Ebû Hilâl el-‘Askerî (öl. 395/1004), atasözünün başındaki (أَبْلَغُ) yerine, (أَبْيَنُ) lafzıyla rivayet eder.¹² meseldeki özel isim, Kus b. Sâide’dir. O, hitabetinin güzelliği ve edebî oluşuyla meselin teşekkülüne vesile olmuştur. Bununla ism-i tafdil kalıbı ile takdir edilen şahıs, hitabetinde Kuss’dan da daha edebî olmakla methedilmiştir ve edilmeye de devam edilmektedir.

İfade edelim ki, Kus, hikmetli sözleri, güzel ve edebî konuşmasıyla meşhur bir şahsiyettir. Ayrıca o, esasına dayanarak ilk konuşan, (أَمَّا بَعْدُ), (مِنْ فُلَانٍ إِلَى فُلَانٍ) ifadelerini ilk kullanan¹³, hikmetli söz söyleyen şair hatiplerden¹⁴ olup Cahiliye döneminin hitabet alanındaki en ünlülerindendir. Onun güzel konuşmaları insanları etkilediği için sonraki dönemlerde bu özelliğe sahip hatipler onunla kıyaslanarak takdir edilmişlerdir. Bu yapılırken genelde hitabeti övülen kişiyi ifade eden ve mübteda olan (هو) zamiri yukarıdaki vecizede de olduğu gibi hafzedilmiştir. Zamir, takdir edilecek olursa, sözün aslı şöyle olur: (هو) (أَبْلَغُ مِنْ قَس). O, Kus’tan daha belîğ/edebî (konuşandır.)

Kus’un bu özelliği şiirlere de konu olmuştur. el-Meydânî (öl. 518/1124) bu bağlamda şu beyti takdim eder:

وَأَبْلَغُ مِنْ قَسٍّ وَأَجْرَى مِنْ الَّذِي بَدَى ** الْغَيْلِ مِنْ خَفَانٍ أَصْبَحَ حَادِرًا

(Övülen kişi) Kus’dan daha edebî ve sık ağaçlarla kaplı kaygan/kaypak zeminli ormanda ikame edenden/oturandan daha cesurdur.¹⁵

Mesellerinde Kus’la birlikte belagatiyle öne çıkan şahsiyetlerden biri de Sahbân Vâil’dir. ez-Zemahşerî (öl. 538/1148), onun ismini Kus’tan önce zikreder. Onunla ilgili mesel de şöyledir:

(أَبْلَغُ مِنْ سَحْبَانَ وَائِلٍ) ” Övülen kişinin konuşması) Sehbân Vâil’den daha belîğ/edebîdir.¹⁶

1.1.2. “أَوْفَى مِنَ السَّمْوَالِ”: (O kimse/övülen kişi), Semev’el’den daha vefalıdır.¹⁷

Ahdine vefa gösteren insanlar, bu meselle takdir edilirler. Meselde adı geçen Semev’el (öl. 560), meselin oluşumuna vefa sıfatıyla sebep olmuştur. Cahiliye döneminde Hicâz bölgesinin Teymâ denilen muhitinde yaşayan bu şahıs¹⁸ verdiği sözü tutması ve kendisine teslim edilen emanetlere sahip çıkması, istenince iade etmesiyle meşhur olmuştur. Esas adı Semev’el b. Hayyân b. Âdiyâ’dır.

Vecizenin oluşumuna vesile olan olay şöyle olmuştur: el-Muallakâtü’s-seba’nın meşhur şairlerinden olan İmru’u’l-Kays’ın babasını Şam krallarında biri öldürür. O da buna karşı Kayser’den yardım istemeye giderken zirhlerini Semev’el’e emanet bırakır. Daha sonra bu kralla savaşırken İmru’u’l-Kays ölür.

Kral, Semev’el’den bu emanetleri almak isteyince vermez. Semev’el’i kuşatan kral, kalenin dışında olan oğlunu esir alıp ona İmru’u’l-Kays’ın mirasına en layık kimse olduğunu, yine onun amcasının oğlu ve aşiretinden olduğunu söyler. Aksi halde oğlunu öldüreceğini belirtir. Semev’el ailesinin oğullarının kurtulması için ısrarına rağmen, emanetleri vermez ve bu tehdide kulak asmaz. Kral da gözü önünde oğlunu öldürür fakat emanetleri alamadan oradan hayal kırıklığı ile ayrılır. Daha sonra Semev’el, bu emanetleri İmru’u’l-Kays’ın varislerine verir. Oğlunun ölümüne rağmen bu gayreti ve emanete sahip çıkışı meselin onun adıyla teşekkül etmesine sebep olur.¹⁹

Semev’el’in zor durumda dahi olsa verdiği söze/ahdine ve emanete sahip çıkması, şiirlere de yansımıştır. Bu bağlamda el-Meydânî (öl. 518/1124) şu beyti rivâyet eder:

¹² Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheretü’l-emsâl*, 135

¹³ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheretü’l-emsâl*, 135 Erşim 9 Ekim 2021, <http://rdjoudjou.freehostia.com/livre/%D8%AC%D9%85%D9%87%D8%B1%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D8%AB%D8%A7%D9%84.pdf>; Zemahşerî, *el-Mustaksâ fi emsâli’l-Arab*, 1/ 29.

¹⁴ Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, thk, Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1975), 1/45.

¹⁵ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/ 111.

¹⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheretü’l-emsâl*, 134; ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 28.

¹⁷ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 2/ 374; ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 135.

¹⁸ Âyet Atiyye, “Nebze anî’l-şâiri’s-Semevel” Erişim 27 Kasım 2021 https://sotor.com/%D9%86%D8%A8%D8%B0%D8%A9_%D8%B9%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%85%D9%88%D8%A3%D9%84

¹⁹ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 2/ 374; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 135; Numan Yazıcı, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 116

كُنْ كَالسَّمْوَالِ إِذْ طَافَ الْهَمَامُ بِهِ ** فِي جَحْفَلٍ كَسَوَادِ اللَّيْلِ جَرَّارٍ

*Saldırgan karanlık gece gibi koca birlikleriyle seni kuşattığı zaman, Semev'el gibi ol*²⁰.

Ayrıca vefasıyla meşhur olmuş diğer bir isim de Avf b. Muhallim'dir. Fakat o Semev'el kadar meşhur olamamıştır. el-Meydânî'nin rivayet ettiği Avf b. Muhallim ile ilgili atasözü de şöyledir: “أَوْفَى مِنْ عَوْفِ بْنِ مُحَلِّمٍ” (O kimse/övülen kişi), *Avf b. Muhallim'den daha vefalıdır*.²¹

1.1.3. “هُمَا فِي بُرْدَةِ أَحْمَاسٍ”: O ikisi, Ahmâs'ın hırkasındadır²².

Bu mesel, birbirini çok seven iki kimsenin, daima beraber, sanki bir hırkadaymış gibi içli dışlı olmaları anlamında kullanılır.

Meselde geçen “أَحْمَاسٍ” Ahmâs, Yemen krallarından birinin adıdır. O, kendine hıms diye izafe edilen, emriyle özel olarak dokunan bir kumaştan dikilen hırkasıyla meşhur olmuştur.²³

Meselde, her iki kişi Ahmâs'ın oldukça değerli ve meşhur olan hırkasına nispet edilerek kinâye sanatıyla zikredilmiştir. Yani bu iki şahıs, değerli kral hırkasının içindeymiş gibi birbirlerine oldukça yakın, her zaman beraber ve muhabbet içindedirler.

Görüldüğü üzere mesel, özel dokunan kumaştan dikilen hırkasıyla meşhur olan Yemen kralı Ahmâs'ın adıyla teşekkül etmiştir.

1.1.4. “عِنْدَ جُهَيْتَةَ الْخَبْرِ الْيَقِينُ”: Doğru haber Cüheyne'dedir.²⁴

Bir şeyin hakikatini öğrenmek için ehline, uzmanına sormanın gerekliliğini ifade etmek için bu mesel söylenir.

Mesele konu olan şahıs, Cüheyne lakaplı Ahnes b. Ka'b'dır. Meselin ortaya çıkmasıyla ilgili olay özetle şöyle gerçekleşmiştir: Husayn b. Amr b. Muâviye b. Kilâb isimli bir kişi, Cüheyne kabilesinden olan Ahnes b. Ka'b ile yolculuğa çıkarlar. Yol boyunca değişik maceralar yaşarlar. En sonunda Husayn yolculuk esnasında Cüheyne tarafından öldürülür. Daha sonraki zamanlarda Cüheyne, Husayn için ağlayan bir kadınla karşılaşır. Ona kim olduğunu sorar. Kadın da öldürülen Husayn'ın eşi Sahra binti Amr olduğunu açıklar. Cüheyne, Husayn b. Amr'ı kendisinin öldürdüğünü haber verir. Fakat kadın, senin gibi birisi onu öldürmez diyerek inanmaz. Şu beyitle Ona doğru söylediğini ve doğru haberin kendi yanında olduğunu söyle ifade eder:

” وَعِنْدَ جُهَيْتَةَ الْخَبْرِ الْيَقِينُ ** تُسَائِلُ عَنْ خَصِيْنٍ كُلِّ رَكْبٍ ”

Her kafileye Husayn'dan soruyorsun, doğru haber Cüheyne'nin yanındadır.

Bu olaydan sonra bir haberin doğru olduğunu belirtmek için bu atasözü söylenir olmuştur.²⁵ Böylece Cüheyne'nin doğru sözlülüğü ile “Doğru haber Cüheyne'dedir” meselinin teşekkülüne vesile olduğuna şahit oluyoruz.

1.1.5. “أَكْرَمُ مِنْ حَاتِمٍ”: (Övülen kişi/O), Hatimden daha cömerttir.²⁶

Mesel, (أَكْرَمُ) lafzı yerine eş anlamı olan ” (أَجْوَدُ) ile de rivayet edilmiştir.²⁷ Arap meselleri arasında en meşhur olanlarından birisidir. Zira Arap, cömertliği ile övünür. Bunun en güzel örneğini teşkil eden ender şahıslardan biri, Hâtim et-Tâî'dir. O, el-Meydânî'nin (öl.518/1124) haber verdiğine göre cömert, cesur, şair ve muzaffer bir şahsiyettir. Savaşınca üstün gelir, iyilikte ve ihsanda yarışır, istediği zaman verir, kılıç kullanmada ileri seviyededir, esir edince serbest bırakır, varlık sahibi olunca infakta bulunur, hiçbir anneye dokunmayacağına dair yemin ederdi.²⁸

²⁰ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 374.

²¹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 375.

²² Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/400 .

²³ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 400.

²⁴ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 3.

²⁵ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/3-5.

²⁶ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/182.

²⁷ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/182 ; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/53.

²⁸ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/182; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 53.

Hâtim et-Tâî'yi mesellere konu eden, değişik cömertlik hikâyeleri vardır. Onlardan birisi de şöyledir: açlık ve kıtlık senesinin hüküm sürdüğü bir gecede, aile efradını bile aç oldukları için oyalayarak uyutmaya çalışırken, çocuklarının aç olduğunu söyleyen bir kadın çıkagelir. Kadına çocuklarını getirmesini ve onları mutlaka doyuracağını yeminle ifade eder. Sonra kalkar ve evinden dışarı çıkar. Arkasından hanımı, “çocuklarını oyalayarak aç uyuttuğun halde nereye gidiyorsun?” der. Hanımı Mâviye'nin anlattığına göre atını keser. Ateş yakıp orada pişen etlerle yabancı kadının çocuklarını doyurur. Sonra da kendi ev halkını uyandırıp onlara da ikram eder.²⁹

1.1.6. «أَبْصَرَ مِنْ زَرْقَاءِ الْيَمَامَةِ»: (O), *Yemâmetü'z-Zerkâ'dan daha iyi görür.*³⁰

Mesel, keskin gözleriyle oldukça uzaktaki şeyleri görmesiyle meşhur olan Yemâmetü'z-Zerkâ isimli kadına nispet edilmiştir. Bu kadının gök renginde mavi gözleri olduğu için “Yemâmetü'z-Zerkâ” lakabı verilmiştir. Kadının asıl adı, Yemâme olup Cedîs kabilesindedir Lokman b. Âd'ın kızıdır.³¹

Meselin ortaya çıkmasına vesile olan olay şöyle gerçekleşmiştir: Cedîs kabilesinin rakibi ve düşmanı olan Tasm kabilesiyle sürekli aralarında kavgalar söz konusudur. Tasm kabilesi bir baskın yapmak için hazırlanır ve yola çıkarlar. Bu esnada Yemâmetü'z-Zerkâ, yüksek bir tepeye çıkar ve keskin gözleriyle üç günlük mesafedeki bu hareketliliği görür. Kabilesine Tasm kabilesinin baskın için kendilerine doğru geldiğini haber verir. Fakat bütün ısrarına rağmen kavmi ona inanmaz. Tasm kabilesi aniden gelerek baskın yapar. Cedîs kabilesini perişan eder. Bu olaydan sonra Yemâme'nin uzak mesafeleri gören keskin gözlerinin hakikati ortaya çıkar ve bu meselin teşekkülüne sebep olur.³²

1.2. Olumsuz İnsan Karakterleri

Mesellerin oluşuma bazı insanlar kötülükleri, vefasızlıkları, zulümleri, cimrilikleri gibi uygun olmayan tavır ve davranışlarıyla vesile olmuştur. Bu tür mesellerden insanlar ibret almış ve uygun olmayan davranışlardan uzak durmuşlardır. Şimdi bu tür bazı mesellere dikkat çekilecektir.

1.2.1. «مَوَاعِيدُ عَرْقُوبٍ»: (Onun vaatleri), *Urkûb'un vaatleri (gibi)dir.*³³

Verdiği sözleri yapmayı hep erteleyen ve sonunda da yerine getirmeyen kimseler, bu meselle dile getirilir.³⁴ Urkûb isimli şahıs çok söz verip yerine getirmediği için bu meselin izafet terkibi şeklinde teşekkülüne vesile olmuştur.

Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) haber verdiğine göre mesel şöyle teşekkül etmiştir: el-Amâlîk'dan adı Urkûb olan bir adama kardeşi gelip bir miktar hurma ister. Urkûb ona “tamam, ilk meyvesi çıkınca vereyim” der. Hurma çıkınca, kardeşi gelir. Ona “biraz daha olgunlaşıp koruk olunca vereyim” der. O her geldiğinde kızarınca, kekremsi olunca, iyice olgunlaşınca vereyim diyerek onu başından savar ve devamlı kardeşini atlatır. Hurmalar olgunlaşınca da bir gece gizlice toplar ona hiçbir şey vermez. Her defasında söz verip tutmadığı için onun ismi, vaatleri yerine getirmeme konusunda meşhur olur.³⁵

Bu mesel, Ka'b b. Zühayr'ın (öl. 646), Hz. Peygamber'e (s.a.v) takdim ettiği Kasîdetü'l-bürde adıyla meşhur şiirinde de yer almıştır. Sevgilisinin verdiği sözü tutmaması ve ertelemesini şâir, 11. Beyitte şöyle ifade eder:

كَانَتْ مَوَاعِيدُ عَرْقُوبٍ لَهَا مَثَلًا * وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ

*Urkûb'un verdiği sözleri ertelemesi, ona/sevgiliye örnek oldu. Onun/sevgilinin verdiği sözler, boş şeylerden başka bir şey değildir.*³⁶

²⁹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/183.

³⁰ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 131:Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/18.

³¹ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 131, Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/18. Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 220.

³² Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 131, Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/18. Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 220-221.

³³ Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabü'l-emsâl*, thk. Abdulmecid Kîdâş, (Dimaşk: Dâru'l-Memûn, 1980), 1/ 87.

³⁴ Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabü'l-emsâl*, 1/ 87. Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 67.

³⁵ Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabü'l-emsâl*, 1/87.

³⁶ Ka'b b. Zühayr, *Divânu Ka'b b. Zühayr*, thk. Ali Fâû'r, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 62.

Kendisinin vefalı ve verdiği sözleri yerine getirdiğini söyleyen fakat vefasız ve yalancı için “verdiği sözleri tutmaz boş vaatlerde bulunuyor” manasına bu mesel kullanılır olmuştur.

1.2.2. “أَتَبُّ مِنْ أَبِي لَهَبٍ” : *Ebû Leheb’ten daha perişan oldu, daha kötü helak oldu/öldü*³⁷

İnsanlara zulmeden, hakkın ve hakikatin karşısına çıkıp engel olanların son anları ve başlarına gelecekler aktarılırken bu mesel söylenir. Meselin teşekkülüne Hz. Peygamber’e (s.a.v) eziyette bulunmasıyla meşhur olan ve hakkında sure nazil olan Ebû Leheb vesile olmuştur.

Ebû Leheb, adese denilen çiçek türünden bir hastalığa tutulmuş, Bedir savaşından yedi gün sonra da müşriklerin yenilmesinden dolayı kahrından ölmüştür. Onun kabilesi Kureyş, bu hastalığı veba gibi bulaşıcı kabul ettiğinden yanına kimse yaklaşmamıştır. Hal böyle olunca ölüsü kokmuş, nihayet üç gün sonra ailesi kınanmaktan korktuğu için Sūdâni’lerden birkaç kişiye ücretle onu gömdürmüştür. Kur’an’ın on beş sene evvel haber verdiği üzere Ebû Leheb, maksadına eremediği gibi, ahirette çekeceği azaptan dolayı da ebedî hüsrana düşerek helak olmuştur.³⁸

1.2.3. “أَسْرَعُ مِنْ نِكَاحِ أُمِّ خَارِجَةَ” Mesel, (o şahıs) *Ümmü Harice’den daha çabuk evlendi/nikahlandı* şeklinde tercüme edilse de kaynakların verdiği haberlerden hareketle esas anlam, (o şahıs) *Ümmü Hârice’den daha fazla evlendi* şeklindedir. Dolayısıyla bu mesel, çok evlenip boşanan için söylenir.

Meselin ortaya çıkmasına neden olan Ümmü Hârice, kolaylıkla eş değiştiren cahiliye dönemi kadınlarından biridir. Kendisiyle evlenmek isteyen erkeğin teklifini hemen kabul eder, kocası boşamak isterse, hemen boşanırdı. Tekrar başkasıyla evlenmede acele ederdi. Evlendiği kişiden hoşlanmazsa, boşanarak başkasıyla evlenirdi. Böylece kırk kişiyle evlendi ve yirmi küsur canlı çocuk dünyaya getirdi. Çocuğunun birisinin kimden olduğu bilinmediğinden babaya değil, kendisine nispet edildi. Bu çocuğundan dolayı Ümmü Hârice yani Hârice’nin annesi olarak künyelendi.³⁹ Böylece cahiliye döneminde yaşamış Ümmü Hârice’nin çok evliliği, bu meselin teşekkülüne vesile oldu. Atasözü aşırılığı özellikle de sık evlenip boşanmayı ifade etmek için kullanıla geldi.

1.2.4. “أَبْخُلُ مِنْ مَادِرٍ” : (O) *Mâdir’den de daha cimridir*.⁴⁰

Mâdir, Hilâl b. Âmir oğullarından olup çok cimri bir şahıstır. Onun cimriliğinden hareketle bu mesel oluşmuştur. Onun cimriliğini gösteren olay şöyle gerçekleşmiştir:

O develerini çeşme veya kuyunun yanındaki yalağa/havuzda koyduğu su ile sulardı. Yalakta/havuzda develerinin içmediği arta kalan suyu bile başkalarının develeri içmemesi için dışkıyla kirlletirdi. Böylece artan suyunu kendinden sonra gelecek insanların hayvanlarına içilecek evsafı bırakmazdı. Bu hareketiyle yani artık suyunu bile başkalarına bırakmayacak kadar cimriliği ile meşhur olmuştu.⁴¹ İşte Mâdir’in bu hareketi, ismini muhtevi atasözünün teşekkülüne vesile olmuştur. Daha sonraları da mesel, birisinin cimriliğini belirtmek için kullanılır olmuştur.

Onun bu özelliği, adının şiirlere girmesine de vesile oldu. İlgili beyit şöyledir:

لَقَدْ جَلَّتْ خَزِيًّا هَلَالٌ بَنِي عَامِرٍ ** بَنِي عَامِرٍ طَرًّا بِسَلْحَةِ مَادِرٍ

*Hilâl b. Âmir Oymağı (sülalesi), tüm Benî Âmir kabilesini kuyuyu pisleten Mâdir’in rezaletine benzeyen bir rezaletle utanç altında bıraktı*⁴².

1.2.5. “أَحْمَقُ مِنْ هَبْنَقَةَ” : (O) *Habennaka’dan daha Ahmaktır*.⁴³

³⁷ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 32.

³⁸ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat,1979), 9/ 6260-6261.

³⁹ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/ 348.

⁴⁰ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/111.

⁴¹ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/111.

⁴² Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/ 112.

⁴³ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/217; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 85.

Ahmak, saf, kandırılan ya da inanılması mümkün olmayan şeylere inan insanların durumları, Habennaka'dan hareketle teşekkül etmiş olan bu meselle anlatılır.

Habennaka'nın esas adı Yezîd b. Servân'dır. Kays b. Sa'lebe oğullarındandır. Ahmak ve saflığı ile meşhurdur. Bu atasözünün teşekkülüne sebep olan hadise şöyle gerçekleşmiştir: Bir defasında o, devesini kaybeder. Kim devesi bulursa, ona devesini vereceğini ilan eder.

Ona, "o halde niçin deveni arıyorsun?" denilince:

"Deveyi bulmanın mutluluğunun ne kadar büyük olduğunu bir bilseniz! Siz de onu hediye edersiniz" der.⁴⁴

Yukarıdaki olaydan sonra saf olan ve aklını kullanmayıp ahmakça iş yapanlar için bu atasözü söylenir olmuştur. Bu da yitirdiği devesini bulmasının mutluluğu karşısında onu hibe edecek derecede saf olan Habennaka'nın yukardaki sözünden ortaya çıkmıştır.

Habennaka'nın bu özelliğinden dolayı adının şiirlerde yer aldığına şahit oluyoruz. Bu bağlamda şair, öğüt verirken kişiye dedesiyle/atasıyla yaşamasını her şeyi kafaya takmayıp Habbennaka gibi saf olmasını emir kipiyle şöyle ifade eder:

عَشُّ بَجْدٍ وَكُنْ هَبْنَقَةَ الْقَيْسِيِّ *نَوْكًا أَوْ شَيْبَةً بِنَ وَلِيدٍ.

Atanla yaşa. Saflıkta Habbenaka el-Kaysî veya Şeybe b. Velid gibi olma.⁴⁵

Yukarıda zikri geçen insanların dışında daha pek çok kişi, olumlu ve olumsuz özellikleriyle mesellerin teşekkülüne vesile olmuştur.

1.3. Mesellerin Teşekkülünde Cins İsimlerin Etkisi

Özel isimlerin dışında cins isimler de mesellerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Mesela kadınlar nazik olmalarıyla, yetimler ağlamalarıyla, kadı zulmüyle atasözlerinde yer almıştır. Bunlardan önce kadınların mesellerin teşekkülüne neden olması ele alınacaktır.

1.3.1. "يَا أَنْجَشَةُ رُوَيْدَكَ سَوْقًا بِالْفَوَارِيرِ": *Ey Enceşe! cam şişelerini götürürken, yavaş ol.*"⁴⁶

Mesel, Hz. Peygamber'in (sav) vecize haline gelmiş hadislerinden birisidir. Kadınlar, cam şişelere benzetilerek nazik olduklarına, kalplerinin kırılabileceğine, üzülebileceklerine dikkat çekilerek vecizede yer almıştır. Bunun için develerin sırtlarına kurulan özel mekânda seyahat eden kadınların daha dikkatli sevk edilmesi Enceşe'den istenmektedir. Zira kadınların çok nazik olmaları dolayısıyla hatırlarının kırılmaması için onlara nazik davranılması vecizede teşbihli bir şekilde anlatılmıştır.

Görüldüğü üzere cam şişeye benzetilen ve gayet nazik olan kadınlar, yukarıdaki vecizenin teşekkülüne vesile olmuştur.

1.3.2. "أَبْجَى مِنْ يَتِيمٍ": *(O), yetimden daha fazla ağlamaktadır.*"⁴⁷

Özel isimlerin dışında cins isimlerin atasözlerinin teşekkülüne neden olduğuna ikinci örneği yetimler konusunu ihtiva eden bu atasözü verilebilir. Meselde ağlama vasfı, cins isim olan yetime yüklenmiş ve mesel ism-i tafdil vezninde kullanılmıştır.

İnsanlar içinde babasını kaybeden kimseye yetim denilmektedir.⁴⁸ Yetimlerin babalarının olmaması ve yanlarında destek çıkacak baba gibi birinin olmaması hayatta en çok onları üzer ve ağlatır. İşte onların duygulu halleri meselin teşekkülüne neden olmuştur. Herhangi bir sıkıntıdan dolayı üzülen, ağlayan kişi için bu atasözü söylenmektedir.

⁴⁴ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/ 217; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/85-86.

⁴⁵ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/ 218.

⁴⁶ Buhârî, *Edeb*, 90; er-Râmehermüzî, *Kitâbu emsâli'l-hadis*, (Beyrut: Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye), 1988, 123-124; Şerîf er-Razî, *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye*, thk, Taha Muhammed), (Kahire: Muessesetu'l-Halebî, 1967), 30; Râfîî, *Târihu âdâbi'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1973), 2/ 330; Kazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, 100-101. Burada edebî olarak "istiâreyi tasrihiye" vardır. Zira müşebbeh olan kadınlar cam şişelere benzetilmiş ve hafzedilmiştir. Dolayısıyla cam şişelerden maksat da hanımlardır. bk. Halil Muhammed Sâlim, "el-Belâğatu'n-nebeviyye" *Hedyü'l-İslâm*, 7, Receb, (Nisan 1983) 27.

⁴⁷ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 28.

⁴⁸ Hamdi Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim*, (Ankara: İmaj Baskı, 2003) 2/ 881.

1.3.3. “أَجُورٌ مِنْ قَاضِي سَدُومَ”: (O), *Sedûm kadısından/ hakiminden daha zalimdir*.⁴⁹

Bu mesel, cins isim olan hâkimin zulmünü konu edinmektedir. Atasözünde geçen Sedûm, Lut (a.s) kavminin yaşadığı şehirlerden birinin adıdır.⁵⁰ Sedûm’da yaşayan ve zulümüyle meşhur olan bir hâkim, bu meselin teşekkülüne konu olmuştur.

Zalim olan ve zulümle muamele eden insanlar, bu atasözünün teşekkülünden sonra Sedûm kadısına benzetilerek zikredilir olmuştur. Yukarıda zikri geçenlerin dışında daha pek çok kişi olumlu ve olumsuz özellikleriyle mesellerde yer almaktadır. Ancak makale sınırları içerisinde bu kadarıyla yetinmek yerinde olacaktır.

2. Mesellerin Ortaya Çıkışına Etki Eden Hayvanlar

Pek çok hayvan, ileri derecedeki özelliklerinden dolayı mesellerde adlarıyla birlikte yer almıştır. Hayvan türlerinin çokluğu ve ayrı ayrı vasıflarının olması örneklerimizin de artmasına neden olmuştur. Şimdi bu tür hayvanlardan bir kısmının özellikleri ve atasözünde yer alma nedenleri incelenecektir.

2.1. “أَنُومٌ مِنْ عَبُودٍ”: (O), *Parstan daha uykucudur*.

Canlılar içinde en çok uyuması ve uykusunun oldukça derin olmasıyla pars⁵¹ meşhur olmuştur. Pars diğer adıyla çita bu özelliğinden dolayı meselin teşekkülüne sebep olmuştur. Aynı şekilde insanlardan en çok uyuyan kişi olması dolayısıyla Abbûd adlı şahıs da “أَنُومٌ مِنْ عَبُودٍ” *Abbûd’dan daha uykucu*⁵² atasözünün doğmasına neden olmuştur.

İnsanlar arasında çok uyuyan kişinin vasfını dile getirmek için artık bu meseller kullanır hale gelmiştir.

2.2. “لَا تَنْتَطِحُ فِيهَا عَزْرَانٌ”: *Orada iki dişi keçi tokuşmaz*.⁵³

Bu söz, Hz. Peygamberin (s.a.v) hadislerinden birisi olup vecize haline gelmiştir. Vecizede geçen (تَنْتَطِحُ) fiili, “tokuşur, toslaşır, vuruşur”⁵⁴ anlamına gelir. İbn Düreyd (öl.321/933) (لَا يَنْتَطِحُ فِيهِ عَزْرَانٌ) şeklinde yani fiilin kipini müzekker olarak rivayet eder.⁵⁵ (العَزْرَانُ) “dişi keçi” anlamına olup tesniyesi (العَزْرَانِ) şeklinde gelir.⁵⁶ Vecizedeki fiil, genellikle müzekker olarak rivayet edilmiştir.⁵⁷ Ancak nahiv kurallarına göre fail, hakiki müennes olup fiili ile arası ayrılırsa, fiilin hem müzekker hem de müennes şeklinde gelmesi caizdir.⁵⁸

Bu vecize “anlaşmazlığın ve çekişmenin gayet basit ve ehemmiyetsiz olduğuna” işaret için söylenir. Zira tokuşma/toslaşma dişi keçiler arasında değil, erkek keçiler ve koçlar arasında olur.⁵⁹ O zaman anlam, gayet basit bir sıkıntısı veya problemi olan kişi için “kafaya takmaya, problem etmeye değmez” şeklinde olur. Yine “incir çekirdeğini doldurmaz”⁶⁰ deyimini de bu anlamda kullanılır.

⁴⁹ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/190.

⁵⁰ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/190.

⁵¹ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 2/355.

⁵² Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 2/355.

⁵³ Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, Dâru’l-Cil, 2/15; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Cemheretü’l-emsâl*, (to PDF: www. al-mostafa.com), 524; Kudâî, Ebû Abdillâh, *Mmusnedü Şihâb*, (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1986), 2/46, 47, 48; İbnü’l-Esîr Mec’duddin Muhammed Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadis ve’l-eser*, thk, Mahmud Muhammed ve Tâhir Ahmed, (Kahire:Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabî, 1963), 5/74; Kazan, “Arap Atasözlerinin Teşekkülünde Etkili Olan Önemli Tem’alar”, 560.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/621; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 223.

⁵⁵ İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1982), 21.

⁵⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 466.

⁵⁷ Kudâî, *Musnedü Şihâb*, 2/ 48; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, (Musul: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem 1983)17/69; İbn Hibbân, *es-Sikât*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1975), 1/ 208.

⁵⁸ İbn Hişâm, *Şerhu katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, (İstanbul: Dersaadet, ts),183.

⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/74; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/ 621; er-Râfiî, Mustafâ Sadık, *Târihu âdâbi’l-Arab*, 2/ 330.

⁶⁰ Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1963), 218.

Dolayısıyla tokuşma yeteneği olmayan dışı keçi, bu özelliğinden dolayı, çekişmeye, tartışmaya gerek olmayan durumlara dikkat çekmek için vecizenin doğmasına vesile olmuştur denilebilir.

2.3. “أَكَلْتُ يَوْمَ أَكَلِ الثَّوْرُ الْأَبْيَضُ”: *Beyaz öküzün yenildiği gün, ben yenilmişim.*⁶¹

Meselin eğitmek, öğretmek veya eğlendirmek amacıyla fabl türünde hayvanların dilinden aktarılan çeşidine “el-Meselu'l-Hurâfi” (المثل الخرافي) denir.⁶²

Atasözünde aslan, renkleri farklı üç öküzü, bu farklılıklarından dolayı birbirlerine destek çıkmalarını engellemiş ve iki öküzü ayrı zamanlarda yemiştir. En son öküzün yardımsız bıraktığı arkadaşlarının yenmesinden sonra, sıranın kendisine geldiğini fark edince, söylediği bu söz atasözü haline gelmiştir.⁶³

Atasözü kişinin, kendisine yardım edenlerini kaybettiği zaman söylenir. Bu sebeple Hz. Alinin şehadeti, Hz. Osman'ın şehit edildiği gün ile irtibatlandırılır.⁶⁴ Nitekim Hz. Ali, arkadaşlarının ihtilafa düşüp vaziyetin vahametini anlayınca yukarıdaki atasözünü konumuna göre değiştirerek şöyle demiştir: “**إِنَّمَا خَدَلْتُ**” “*Ben (aslında) Osman'ın yalnız bırakıldığı gün, yalnız kaldım.*”⁶⁵

Meseldeki öküz, birbirini zor durumlarda basit nedenlerden dolayı yardımsız bırakma, düşüncesizlik ve saflıktan kinâyedir. Dolayısıyla öküzün, saflığı, kandırılmaya meyyal hali vecizenin teşekkülüne konu olmuştur.

2.4. “الْخَيْلُ أَعْلَمُ بِفِرْسَانِهَا”: *At, binicisini en iyi bilendir.*⁶⁶

Atlar, sırtlarına binenleri dener ve onları tecrübeli olup olmadıklarını ayırt eder ve bilirler.⁶⁷ Onlar sırtında taşıdığı kimsenin istediklerinin farkında olarak hareket ederler. Kişi mülayim, korkak, tecrübesizse, yavaş yavaş hareket etikleri gibi onu sırtından bile atabilirler. Süvari tecrübeli ise komutlarından hareketle hemen hızlanır, gerekirse şaha bile kalkarlar. Kısa zamanda uzun mesafe kat ederler. Savaşlarda sahibine hızıyla, gücüyle yardım ederler.

Mesel, kişinin yönetim anlayışı, tecrübesi ve uzmanlığından hareketle emri altındaki veya yönetimindeki insanların ona göre tavır sergileyeceğine dikkat çekmektedir. Hayvan olan atın, binicisine göre hareket etmesi ve ona göre davranış sergilemesi bu meselin teşekkülüne vesile olmuştur.

Atların sürçmeleri, tökezlemeleri dikkatten kaçmamış ve mesellere kaynaklık teşkil etmiştir. Nitekim “**إِنَّ الْجَوَادَ قَدْ يَعْتَرُ**”: *Her atın tökezlemesi vardır/her at tökezler.* “**لَكِنَّ جَوَادِ كِبْوَةَ**”: *Süphesiz at sürçebilir* meselleri bunun en açık delilidir. Atların sürçmelerinden hareketle her bakımdan güzel, mükemmel iş yapan kişi de hata yapabilir anlamında⁶⁸ bu iki atasözü ortaya çıkmıştır.

Atların hızlı ve seri oluşları da dikkatlerden kaçmamış ve meselin teşekkülüne neden olmuştur. İlgili atasözü şöyledir: “**أَسْرَعُ مِنْ مَرِّ الْخَيْلِ**”: *(O), Attan daha hızlı, seridir.*⁶⁹ Seri, hızlı olan ve koşan kişinin durumu, ata benzetilerek bu meselle daha edebî bir şekilde kullanılır olmuştur.

Yine atların yara ve kusurları da olsa koşmalarından hareketle diğer bir atasözünün teşekkülüne de sebep olduklarına da şahit oluyoruz. Konuyla ilgili mesel şöyledir: “**الْخَيْلُ تَجْرِي عَلَى مَسَاوِيهَا**”: *Atlar kusurlu da olsa koşarlar.*⁷⁰

Atasözündeki “**مَسَاوِي**” kelimesi, kötülük, sıkıntı, kusur anlamına “**سُوء**” lafzından türemiştir.⁷¹ Atlar aksaklık, yara gibi kusuru da olsa, koşmadan geri kalmazlar. Onların bu özelliğinden hareketle, asil

⁶¹ Zemaşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 117; Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, thk, Muhammed Huseyn, (Beyrut: 1987),1/352; Hıdır Musâ, *et-Tecvâl fî kütübi'l-emsâl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 18: Kazan, “Arap Atasözlerinin Teşekkülünde Etkili Olan Önemli Temalar”, 561.

⁶² Hıdır Musâ, *et-Tecvâl fî Kütübi'l-emsâl*, 8.

⁶³ Zemaşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 1117-1118; Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ*, 1/352;

⁶⁴ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 37.

⁶⁵ Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ*, 1/352.

⁶⁶ Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/239; Zemaşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 316.

⁶⁷ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/239; Zemaşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 316.

⁶⁸ Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-emsâl*, 1/ 51.

⁶⁹ Zemaşerî, *el-Mustaksâ*, 1/165.

⁷⁰ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/ 238; Zemaşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 316.

⁷¹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 42.

ve karakterli insanlar da bazen zayıflık hali gösterebilirler de, karakteri gereği sözünde durup asaletini ve cömertliğini gösterirler.⁷² Böylece atasözleriyle, atların bu özelliğinden hareketle asil ve karakterli insanların sıkıntılı duruma düşmeleri bile güzel karakterlerinin gereğini devam ettireceklerine dikkate çekilmektedir.

2.5. “أَبُولٌ مِنْ كَلْبٍ”: (O), köpekten daha fazla bevl edicidir/işer.⁷³

Çok idrara çıkma ve bevl etme köpeğin özelliklerinden birisi olarak mesel haline gelmiştir. Zira köpekler boş mekânda dolaşırken pek çok yeri koklar sonrasında ya “işer veya arka ayağının birisi kaldırıp işer gibi yapar.”⁷⁴ Kısa bir sürede pek çok yere bevl eder.⁷⁵

Netice itibarıyla burada köpeğin çok bevl etmesi ya da bevl etmese de bevl etme hareketini yapması bu meselin teşekkülüne neden olmuştur. Mesel kendini üşüten ve hastalığı dolayısıyla ya da bünyesi nedeniyle sıklıkla idrara çıkan kişiler için söylenir.

Ayrıca köpeğin kusmuğuna geri dönme özelliği de meşellere konu olmuştur. Bu bağlamda bir vecizesinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “العائد في هبته كالكلب يعود في فيه”: *Hibesinden dönen, kusmuğuna dönen köpek gibidir.*⁷⁶ Vecizede hibe edilen bir şeyden dönmeyen, kötü bir davranış olduğu, bir teşbihle dile getirilmiş ve bundan sakındırılmıştır.

Yine köpeğin bir şeyi yerken dışarıdan özellikle kendi cinsleri yanına yaklaşınca hırlaması ve onunla itişmesinden hareketle “أبخل من كلب”: *Köpekten daha cimri*⁷⁷ meseli teşekkül etmiştir.

2.6. “أَبْكُرُّ مِنَ الْغَرَابِ”: (O), Kargadan daha erkencidir.⁷⁸

Erkenden işine kaydına başlayan için karga gibi erkenci denirken, açgözlü ve hırslı için de domuz gibi hırslı, aynı şekilde yaltaklanan, dalkavukluk yapan ya da yağcılık yapan kişi için de köpek gibi yaltakçı, dalkavuk denir.⁷⁹

Karga, erkenden hareket edip karnını doyurmanın yolunu arayan hayvanlardan ve en başta gelenlerinden birisidir. Bu özelliğinden dolayı insanlardan işine, gideceği yere erken çıkan kimseler kargaya benzetilmiştir.

Diğer taraftan karganın bir özelliği de hurmanın en güzelini ve mükemmelini bulmasıdır. Bu bağlamda şu meselin teşekkülüne kaynaklık etmiştir: “وَجَدَ ثَمْرَةَ الْغَرَابِ”: (O), *Karganın hurmasını buldu*⁸⁰.

Bu mesel, elde etmek istediğinin en mükemmelini bulan kimse için söylenir. Bu anlamın karga aracılığıyla verilmesinin nedeni, az önce de zikredildiği üzere onun, hurmanın en iyisini ve güzelini bulmadaki maharetinden dolayıdır.⁸¹

2.8. “الدَّئِبُ يَأْدُو لِلْغَزَلِ”: Kurt ceylana tuzak kuruyor.⁸²

Başkalarına tuzak kuran ve hile yapan insanların vasıflarını daha etkili bir şekilde ifade etmek için bu mesel kullanılır.⁸³ İfade edelim ki, hayvanlar arasında kurt, tuzak kurarak avlamasıyla meşhur olmuştur. İntak⁸⁴ sanatında en çok rol model olarak kullanılan hayvanlardan birisidir.

⁷² Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/ 238; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 316; Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 49.

⁷³ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 30.

⁷⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 386.

⁷⁵ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/31.

⁷⁶ Buhârî, Hibe, 14; Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Hibât, 1, 2, 7, 8; er-Râmehurmuzî, *Kitâbu emsâli'l-hadis*, 128; Ebû Abdillâh el-Kudâî, *Musnedü Şihâb*, 1/ 192.

⁷⁷ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 134; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/114.

⁷⁸ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 132; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/28.

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/28

⁸⁰ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 362.

⁸¹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/362; Ayrıca bkz. Taşdelen, Hasan, “Meydânî'nin Mecme'u'l-Emsâl'i Çerçevesinde Arap Deyim ve Atasözlerinde Bitkiler”, *Bilimname*, 17, (Kasım 2009), 275.

⁸² Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-emsâl*, 1/82; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 320.

⁸³ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 320.

Kurdun tuzak kurma ve kandırma özelliğinden hareketle bu mesel teşekkül etmiştir. Başkalarına hile yaparak kandıran, tuzağa düşüren kimseler için bu mesel kullanılır olmuştur.

Yine kurdun diğer bir vasfı olan açlığı da meselin teşekkülüne vesile olmuştur. “أَجْوَعُ مِنْ ذَنْبٍ”: (O), *kurttan daha açtır*.⁸⁵ Dolayısıyla açgözlü ve çok tamahkâr insanlar hakkında, kurdun açgözlülüğünden hareketle bu mesel söylenir olmuştur.

2.9. «فُلَانٌ يُقَرِّدُ فُلَانًا»: *Falan falana maymun rolü oynuyor/yapıyor*.⁸⁶

Meseldeki maymun kelimesi, kandırma ve rol yapmaktan kinâye olarak kullanılmıştır.⁸⁷ Maymunun yapmacık hareketleri bu meselin teşekkülüne sebep olmuştur. Bir kimsenin diğer insanı kandırması, ona hile yapması, maymunun bu özelliği ile belirgin hale getirilerek bu mesel kullanılır olmuştur.

2.10. «كُلُّ شَاةٍ بِرِجْلِهَا مُعَلَّقَةٌ»: *Her koyun bacağından asılır*.⁸⁸

Küçükbaş hayvanlar içinde insanların et ihtiyacını karşılayan hayvanların en önemlilerinden birisi de koyundur. Koyunların kesilip yüzülmesi ve etinin parçalara ayrılması esnasında ayaklarından asılması mesellerin teşekkülüne sebep olmuş ve böylece de meşhur olmuştur.

Herkesin işlediği suç kendisini ilgilendirir. Suçu olmayana başkasının suçu yüklenmez anlamına bu mesel, her koyunun kendi ayağından asılmasından hareketle söylenir olmuştur.

2.11. «أَجْهَلُ مِنْ حِمَارٍ»: (O), *merkepten daha cahildir*⁸⁹

Merkebin bir vasfı olan zor eğitilmesi, insanların komutlarını öğrenememesi, yukarıdaki meselin teşekkülüne vesile olmuştur. Dolayısıyla çok geç anlayan yâda anlaması zor olan ve cahil kalan kişiler için bu mesel kullanılır olmuştur. Yine «أَجْهَلُ مِنْ فَرَّاشَةٍ»: (O), *kelebekten daha cahildir* şeklindeki meseli de kendisini ateşe atıp⁹⁰ yakarak öldürmesi dolayısıyla cahilliği ifade etmek için kullanılan başka bir atasözüdür.

Diğer taraftan ayının şişman ve yağlı olması; «أَسْمَنُ مِنْ دُبِّ»: (o), *aydan daha şişman/yağlıdır*⁹¹ meselinin; kirpinin daha iyi işitmesi ve koku alması «أَسْمَعُ مِنْ قَنْفَدٍ»: (O) *kirpiden de daha iyi işitir*⁹² meselinin teşekkülüne sebep olmuştur.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak makale sınırları içerisinde bu kadarla yetinmek yerinde olacaktır.

3. Mesellerin Oluşumuna Etki Eden Cisimler

Tabiatı oluşturan pek çok canlı, cansız, cisim, alet, edevat söz konusudur. Bunlardan bir kısmı işlevleri gereği insanların dikkatini çekmiş ve pek çok mesele kaynaklık etmiştir. Şimdi bu cisimlerden bazılarının, mesellerin teşekkülüne olan etkisi incelenecektir.

⁸⁴ İntak, konuşma anlamına gelen(نطق) fiilinin if'âl babından mastarıdır. İnsanın sıfatlarını diğer varlıklara nispet etmek olan teşhis sanatıyla aynı anlama gelip genellikle hayvanları, bitkileri, cisimleri konuşurma şeklinde ifade edilen bir edebî türdür. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 833; Mecdî Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahât fi'l-lüga ve'l-edeb*, (Beyrut, Mektebetü'l-Lübnân, 1984) 102.

⁸⁵ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/57.

⁸⁶ Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-emsâl*, 1/ 83.

⁸⁷ Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-emsâl*, 1/83.

⁸⁸ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/142

⁸⁹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/189; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 58.

⁹⁰ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/188; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/58.

⁹¹ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/170.

⁹² <https://www.bilegiustam.com/kirpi-nasil-bir-hayvandır/> Erişim 30 Eylül 2021.

⁹³ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/174.

3.1. “حَمِيَّ الْوَطِيسِ”: *Fırın kızdı.*⁹⁴

Fırın, yakması, pişirmesi ve yaktığı maddeleri küle çevirmesiyle meşhurdur. Bu bağlamda savaşın şiddetlendiği an, fırının kızmasına benzetilerek meselin teşekkülüne vesile olmuştur.

Yukarıdaki söz, Hz. Peygamberin (s.a.v), vecize haline gelen bir hadisidir. Vecize (الآن) ilavesiyle (الآن حَمِيَّ الْوَطِيسِ) şeklinde de rivayet edilmiştir.⁹⁵

Vecizede fırının kızması, harbin şiddetlenmesi manasındadır. Burada harbin şiddeti, savaşanların dalaşmaları ve birbirine girmeleri, kızgın fırına benzetilmiştir. Fırın, odunu yakıp bitirdiği gibi, savaş da, insanları ve kahramanları öldürüp yok eder.⁹⁶

Bu vecize, daha önce görülmemiş şiddetin yaşandığı Huneyn savaşının cereyan ettiği gün Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından söylenmiştir.⁹⁷ Mekke'nin fethinden sonra Hevâzin ve Sakîf kabileleri sıranın kendilerine geleceğinden korkarak Müslümanlara karşı savaş hazırlığına girişmişlerdi. Durumu fark eden Hz. Peygamber (s.a.v) de hemen harekete geçmişti. İki ordu Huneyn'de karşılaştılar. Sayıca fazla olmaları Müslümanlara kendilerine aşırı güven hissi verdi. Sahabe, savaş yeteneği yüksek olan Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin stratejik hâkim tepelerdeki konumlarından dolayı muharebenin ilk bölümünde zor duruma düştüler. Sahabe çekilmek durumunda kalınca Hz. Peygamber, (s.a.v) bu vecizeyi söyledi.⁹⁸ Ayetin de ifade ettiği üzere Allah'ın yardımıyla zafere ulaşabildiler.⁹⁹

Bu vecize Huneyn gününden sonra meşhur olmuş, sıkıntılı ve zor durumlarda yeniden ortaya konulacak azim, gayret, çaba ve fedakârlığın işe yarayacağı ve önemli olduğunu ifade eder. Vecize “esas gayret şimdi gerekir”, “son bir hamle daha” gibi anlamlara gelir.¹⁰⁰

Yine fırının kızgın olma özelliğinden hareketle, hakkında dava açılan, mahkemeye verilen ve sorgulanan sanık hakkında da (بَيْنَ الرَّغِيفِ وَجَاحِ التَّنُورِ): (O), *Ekmek ile fırının ateşi arasındadır*¹⁰¹ atasözü kullanılır.

3.2. “لِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ، عِمَادُ الدِّينِ الْفِقْهَ”: *Her şeyin bir direği vardır. Dinin direği de fıkıhtır.*¹⁰²

Bu söz Hz. Peygamberinin (s.a.v) vecize haline gelmiş hadislerindedir. Vecizede geçen (الفقه)/fıkıh, bir şeyi bilmek, onu anlamak, kavramak, idrak etmek¹⁰³ anlamındadır.

Cisim olarak direk, bir şeyin esası, ayakta tutan elemanıdır. Özellikle mesellerin teşekkülünün ilk söylendiği dönemler, çadırların revaçta olduğu zamanlardır. Direğin bir çadırı veya yapıyı ayakta tutma özelliğinden hareketle fıkıh ilmi de dinin hükümleri ortaya koyması ve ihtiva etmesi yönünden aynı mesabededir.

Bir şeyin esası, temeli olan hatta bir çadırın bile kurulması için elzem eşyadan olan direğin bu özelliği, yukarıdaki vecizenin teşekkülüne sebep olmuştur.

⁹⁴ Câhiz, *Beyân ve 't-tebyîn*, : Dâru'l-Cil, 2/15; İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 22; Kazan, “Arap Atasözlerinin Teşekkülünde Etkili Olan Önemli Tem'alar”, 562.

⁹⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru Sadr, ts.) 4/253; İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *el-Cemhera*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/839; Câhiz, *el-Beyân ve 't-tebyîn*, Dâru'l-Cil, 2/ 15; Ebu'l- Ferec Abdurrahman, b. Ali b. Muhammed, *Safvetu's-Safve*, (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1979)1/ 204.

⁹⁶ Şerîf er-Razî, *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye*, 47.

⁹⁷ İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 22; İbnü'l-Esîr, Ziyâuddin Nasrullah, *el-Meselu's-sâir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne, (Kahire: Dâru'n-Nahda Mısır,1962) 1/ 87; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/447; Râfî, Mustafa Sadık *'İcâzu'l-Kur'an ve 'l-belâğati'n-nebeviyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1973), 328; Sabbâğ, Muhammed b. Lutfî, *el-Hadisü'n-nebevi mustalahahu belâğatühü kütübühü*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî 1981), 98-99.

⁹⁸ Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, çev. Ö. Rıza Doğrul, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 1/ 253-256.

⁹⁹ Tevbe, 9/26.

¹⁰⁰ Kazan, Ramazan, *İbn Düreyd'in Müctena Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012), 38.

¹⁰¹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/94.

¹⁰² Dârakutnî, el-Bağdâdî Ali b. Umer, *Sünenü'd-Dârakutnî*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1966), 3/79; Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, 1/150; Münzirî, Abdulazim b. Abdu'l-Kavi, *et-Terğîb ve 't-terhib*, thk. İbrahim Şemsuddin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1417), 1/ 58; Kazan, “Arap Atasözlerinin Teşekkülünde Etkili Olan Önemli Tem'alar”, 562.

¹⁰³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1126.

3.3. **“إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَصَدُّ كَمَا يَصَدُّ الْحَدِيدُ.”** *Bu kalpler, demirin paslandığı gibi paslanır.*¹⁰⁴

Cisim olarak pas, bir şeyi bürüyüp zamanla onu çürütme ve bozma özelliğine sahip bir maddedir. Üzerine kapladığı özelliklerle demir gibi madde, uygun bir şekilde kullanılır ve temizlenirse çürümekten veya bozulmaktan kurtulur.

Pas çürütme, bozma özelliği ve zararından dolayı vecize haline gelmiş Hz. Peygamber (s.a.v) bu hadislerinde yer almış ve teşekkülüne vesile olmuştur.

Edebî özelliklere haiz Hz. Peygamberin (s.a.v) bu vecizesinde kalpler pas tutan, kirlenen demire benzetilmiş ve günah gibi manevi kirlerle kaplanmamasına dikkat çekilmiştir.

3. 4. **“الْمَالُ بَيْنِي وَبَيْنَكَ شِقِّ الْأَيْمَةِ.”** *Mal, seninle benim aramda, baklanın kabuğu içindeki daneler gibi(eşit olarak bölüşülecektir).*¹⁰⁵

Meselde geçen “الْأَيْمَةُ”lafzı, bakla gibi kabuğu olan bir bitki türüdür. Bitki olarak baklanın kabuğunun içerisinde bulunan danelerin boyca ve irilikte aynı ve eşit olmaları, atasözünün teşekkülüne neden olmuştur. Zira baklanın kabuğu, uzunlamasına açıldığında, içindeki daneler her bakımından hemen hemen birbirinin aynısıdır. Bakla tanelerinin bu özelliğinden dolayı atasözü, bir işte eşitlik ve ortaklık prensibini izah için söylenir olmuştur.¹⁰⁶

Atasözü ticarî ortaklıkla kazanılan malların ve kârın da aynı şekilde ortaklar arasında adil paylaşılmasının gerekliliğini ifade etmek için kullanılır olmuştur.

Dolayısıyla baklanın kabuğu içindeki tanelerin sıralanışı, eşitliği ve iriliğindeki insicamı bu atasözünün teşekkülüne sebep olmuştur.

3.5. **“لَا تَجْنِ مِنَ الشَّوْكِ الْعِنَبَ.”** *Dikenden üzüm devşiremezsin.*¹⁰⁷

Bu atasözünün başka bir rivayeti de **“مَنْ يَزْرَعِ الشَّوْكَ لَا يَخْصِدُ بِهِ الْعِنَبَ.”** *Diken eken, ondan üzüm devşiremez*¹⁰⁸ şeklindedir.

Atasözlerinde, “kim insanlara kötülük ederse, karşılığını bulur” anlamı kastedilmektedir.¹⁰⁹ Her iki mesele konu olan bitkiler, diken ve üzümdür. Diken, insanları tarlada çalışırken rahatsız eden, canını yakan bir bitkidir. Üzüm ise faydalı, insanların sevdiği meyvelerden biridir. Bu iki bitkinin farklı özelliğinden hareketle hem de bir arada atasözünün teşekkülüne sebep olduğuna şahit oluyoruz.

Diken, ekenin üzüm devşirmesinin mümkün olmadığından hareketle kötülük yapan birisinin yaptığı için karşılığında iyilik bulamayacağı bağlamında bu atasözü söylenir olmuştur.

3.6. **“أَثْبَتَ مِنْ أَصَمِّ رَأْسٍ.”** *(O) dağdan da sabittir.*¹¹⁰

Meseldaki “أَصَمِّ رَأْسٍ”den kasıt, dağdır. Dağlar dünyanın en sabit olarak kabul edilen yerleridir.¹¹¹ İfade edelim ki, dünya ile beraber dönen dağların, insanlar arasında sabit olduğu sanılır. Zaten böyle bir algı da söz konusudur. İşte değişme ve gelişmelere ayak uyduramayan, dikkate almayan kimseler için meselde buna dikkat çekilmiştir.

Mesel, dağların bu özelliğinden hareketle görüş ve öngörülerinde sabit olan ve olup bitenleri analiz etmeyen, yenilikleri toptan reddeden kişileri anlatmak için söylenir. Türkçedeki “dediğim dedik çaldığım düdüğü” atasözünün karşılığıdır denilebilir.

¹⁰⁴ Meydânî, *Mecmau 'l-emsâl*, 2/536; Heysemî, Ali bi Ebî Bekr, *Mecmeu 'z-zevâid*, (Kahire: Dâru'r-Reyyâni li't-Türâs, 1407), 10/ 207; Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, 2/198.

¹⁰⁵ Meydânî, *Mecmau 'l-emsâl*, 2/ 276.

¹⁰⁶ Meydânî, *Mecmau 'l-emsâl*, 2/ 276; Taşdelen, Hasan, “Meydânî'nin Mecme'u'l-Emsâl'i Çerçevesinde Arap Deyim ve Atasözlerinde Bitkiler”, 275.

¹⁰⁷ Meydânî, *Mecmau 'l-emsâl*, 2/ 230; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 116.

¹⁰⁸ Meydânî, *Mecmau 'l-emsâl*, 2/ 317.

¹⁰⁹ Meydânî, *Mecmau 'l-emsâl*, 2/ 318.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 40.

¹¹¹ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 40.

3.7. “أَشْهَرُ مِنَ الشَّمْسِ”: (O), *Güneşten daha meşhur, daha çok bilinendir.*¹¹²

Güneş, dünyamızı aydınlatması, parlaklığı ısı ve ışık kaynağı olmasının yanından belirli olan herkesin görüp gözetdiği, en açık ve net cisimlerden birisidir. Bu özelliğinden dolayı meselin teşekkülüne sebep teşkil etmiştir.

Bir kimsenin meşhur ve insanlar tarafından bilinir olması, güneşin özelliklerinden hareketle yukardaki meselle söylenir olmuştur.¹¹³ İfade edelim ki, güneş çok açık ve belirgin sıfatlarıyla herkes tarafından bilinen bir cisim olduğu gibi, meşhur olan ve genelde toplum tarafından bilinen kişiler de böyledir. Dolayısıyla meşhur ve tanınan insanlar güneşle adeta kıyaslanarak ve ona benzetilerek daha açık bir şekilde meselle takdim edilmiş olmaktadır.

3.8. “أَصْبَرُ مِنْ حَجَرٍ”: (O), *Taştan daha sabırlı (dayanıklı)dır.*¹¹⁴

Taş sertliği ve dayanıklılığı bakımından insanların dikkatini çekmiş pek çok tarihi yapıda malzeme olarak kullanılmıştır. Pek çok ağırlığa rağmen bina temellerindeki ve duvarlardaki taşlar tonlarca yükü taşıdığı bilinmektedir.

Taşın bu dayanıklı olma özelliği insanoğlunun dikkatinden kaçmamış güçlülere göğüs geren ve üstesinden gelebilen insanlar, taşa kıyas edilerek meselin oluşmasına sebep olmuştur.

Taşla dayanıklılık bakımından benzerlik gösteren “yer” lafzı da “أَصْبَرُ مِنَ الْأَرْضِ”: (O), *yerden daha sabırlı*¹¹⁵ şeklindeki meselin teşekkülüne kaynaklık etmiştir.

Kayalar sert ve kütle bakımından büyük oldukları için bir yerden koparılıp başka yere nakli zor olan cisimlerdir. Özellikle teknolojinin gelişmediği çağlarda tarihi eserlerin yapımında kaya kütlelerinin taşınmasının zorluğundan hareketle atasözleri de teşekkül etmiştir. Bu meyanda bir kimseyi ikna edip bir yere götürmenin veya bir şeyayı bir yerden başka yere taşımının güçlüğü, (أَصْعَبُ مِنْ نَقْلِ صَخْرَةٍ): *(Onu bir yere götürmek veya bir şeyayı taşımak), kayayı bir yerden diğer yere nakilden/ götürmekten daha zordur*¹¹⁶ şeklindeki meselle ifade edilmiştir.

3.9. “أَصْفَى مِنَ الدَّمْعَةِ”: (O şey veya kişi,) *gözyaşından daha saf ve temizdir.*¹¹⁷

Meselin başka bir şekli de şöyledir: أَصْفَى مِنَ الْمَاءِ: (O eşya veya kişi,) *sudan daha temizdir.*¹¹⁸

Temizlik, saflık ve arınmışlık, gözyaşı ve suya benzetilir. Zira gözyaşı hemen gözden çıkıp aşağı doğru saf, temiz bir şekilde kirlenmeden akar. Aynı şekilde su da kaynağından çıkarken oldukça saf ve temizdir. Bir cismin pisliklerden ve bir insanın her türlü kötülükten uzak oluşu, iki ayrı meselle ifade edilir olmuştur.

4. Mesellerin Teşekkülüne Etki Eden Mekânlar

Atasözlerinin ortaya çıkması ve yayılması sürecinde mekânların da tesiri olmuştur. Ancak Mekânlar ilk dönemlerde herkes tarafından tam olarak görülmediği ve bilinmediği için çok meşhur olmamıştır. Dolayısıyla bu tür atasözleri mekânın bulunduğu insanlar arasında kullanılmış diğer insanların dikkatini çekmemiştir. Bu nedenle mesellerin teşekkülüne sebep olan mekân isimlerinden dört meselle yetinilecektir.

¹¹² Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/198.

¹¹³ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/198.

¹¹⁴ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/201.

¹¹⁵ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/201.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/208.

¹¹⁷ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/209.

¹¹⁸ Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/209.

4.1. “إِنَّمَا هُوَ كَبْرَقُ الْحَلْبِ”: *Şüphesiz ki o, Hulleb'in şimşegi gibidir.*¹¹⁹

Meseldeki “Hulleb” mekân adıdır. Verdiği sözü tutmayan ve uygulamayanlar, Mekke'deki Hulleb isimli mekânda çakan şimşege benzetilerek anlatılmıştır.

Bu mekânda çakan şimşeklerinden sonra yağmur yağmazmış. Bundan dolayı verdiği sözü tutmayan kimseler, şimşek çakan ama peşi sıra yağmur yağmayan Hulleb adlı mekâna benzetilerek yukarıdaki mesel kullanılır olmuştur.¹²⁰ Ayrıca bu atasözü, hakiki olmayan her şey için de kullanılır.¹²¹

Görüldüğü üzere şimşeklerinin çakıp da peşi sıra yağmurun yağmadığı mekân olan Hulleb, yukarıdaki özdeyişin teşekkülüne vesile olmuştur.

4.2. “شَامِي شُومِي كُوفِي لَأَيُوفِي”: *Şamlı/Şamda yaşayan talihsiz/bahsız/şansız, Kûfeli vefasızdır.*¹²²

Bu atasözü, Şam ve Kûfe gibi iki mekânda yaşayan insanların vasıflarını ifade etmektedir. Şam, tarih boyunca Dımaşk şehri merkezli Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü içine alan¹²³ bir bölgenin adıdır. Burada yaşayan insanlar bölgenin stratejik konumu ve önemi dolayısıyla savaşımlardan, baskınlardan ve yaşanan huzursuzluktan sık sık acı ve sıkıntı yaşamıştır. Bu günler yani 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde bile bölgenin insanı savaşın içinde ya da göçmen durumunda aynı sıkıntıları yaşamaktadır. Tarihî olaylar ve yaşayanlardan hareketle bu atasözünde Şam ismi, halkının çektiği bu sıkıntılara dikkat çekmek için yer almıştır.

Kûfe ise Emevilerin ilk döneminde tarihi olayların yaşandığı Irakta bulunan bir şehirdir. Emevi Devletinin kurucusu Muaviye, 680 yılında vefat ettikten sonra oğlu Yezid başa geçmişti. Yezid, Medine bulunan Hz. Hüseyin'e değil, kendisine itaat edilmesini istemişti. Bu sırada Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'e ise otuz bine yakın Kûfeli, hilafet için Kûfe'ye gelirse, destekleyeceklerinin sözünü vermişlerdi. Hz. Hüseyin Kûfe'ye varınca çok azı hariç desteğini çekmişlerdi.¹²⁴ Desteğin çekilmesi nedeniyle de atasözünün “Kûfeli vefasızdır” şeklindeki kısmı teşekkül etti. Atasözünün bu bölümünün tüm Kufelileri içine alması uygun olmadığı gibi asırlar boyu orada yaşayanlar, vefasızdır anlamına da gelmez. Bu sadece dönemin siyasi olaylarıyla ilgili ortaya çıkmış bir meseldir.

4.3. “أَحَدُ جَبَلٍ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ”: *Uhud, bizi seven ve bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır.*¹²⁵

Atasözünde mekân olarak Uhud ismi geçmektedir. Bilindiği üzere Uhud Medine'de bir dağın adıdır. İçinde barındırdığı şehitler ve yakınında oturan insanlar dolayısıyla atasözünün teşekkülüne vesile olmuştur.

Bu söz, Hz. Peygamberin (s.a.v) vecize haline gelen bir hadisidir. Burada Hz. Peygamber (s.a.v), belîğ bir şekilde Uhud'da şehit düşenlere ve Ensar'a karşı sevgisini ve onların da kendilerine karşı besledikleri sevgiyi dile getirmiştir. Zira vecizede geçen Uhud dağından maksat, Uhud'un halkı olan Ensâr¹²⁶ ve bağrında yatan şehitlerdir. Çünkü onlar, Uhud dağına komşudurlar.¹²⁷

Vecizede dağ, mekân olarak zikredilmektedir. Zira orada bir savaş gerçekleşmiş bundan dolayı da meşhur olmuştur. Vecizedeki dağın, insanı sevmesi mecâzidir. Zira mekân olan dağ, insanı sevemez. Ancak burada edebi üslûplardan mekânı söylenip içinde yatan şehitleri ve yakınında yaşayan Ensâr'ı kastetme olan mecâz-ı mürsel vardır.

¹¹⁹ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 114; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/ 38.

¹²⁰ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/ 38.

¹²¹ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 115.

¹²² Abdülbaki Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1977), 310.

¹²³ Cengiz Tomar, “Şam”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2010) 38/311.

¹²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 638-640

¹²⁵ Buhârî, *Zekât*, 54; Cihâd, 71,74; Megâzi, 29; Müslim, *Fedâil*, 10.

¹²⁶ Aynî, *Umde*, 9/ 67; Vecizenin belagat özellikleri için bk. Kazan, *Edebi Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, 290-291.

¹²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/ 378; Nevevî, Ebû Zehra Yahya, *Şerhu'n-Nevevî alâ sahihi'l- Muslim*, (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arab, 1417), 9/162.

4.4. “ماءٌ ولا كَصَدَاءَ” *Bu da sudur; Fakat Saddâ kuyusundaki gibi tatlı değildir.*¹²⁸

Meselde geçen (صَدَاءٌ) kelimesi, suyu çok tatlı olan bir kuyu adıdır. Kuyunun meşhur olduğu dönemde suyunun lezzetinden dolayı etrafı oldukça kalabalık olur ona yaklaşmak bile zor olurmuş.¹²⁹ Saddâ kuyusu, suyunun lezzetinden dolayı mekân olarak meselin teşekkülüne sebep olmuştur.

Meselin ortaya çıkışına şu olay sebep olmuştur: Bir kadın, Lakît b. Zürâre isimli birisiyle evlenir. Bu adam ölünce, dul kalan kadın kendi kabilesinden bir adamla evlenir. Bu kadın ikinci eşinin yanında devamlı ilk kocasından bahseder. Bir gün eşi ona, “ilk eşinin nesini beğendiğini” sorar. Kadın da beğendiği şeyleri anlatır. Kadının ilk kocasının yaptığı iyilikleri ikinci kocası da yapmaya çalışır. Bu gayretlerinden sonra hanımına “Lakît’e göre şua nda nasılım?” diye sorar. Hanımı da “sen de kocasın; Fakat Lakît daha iyi idi” anlamına gelen yukarıdaki meselle cevap verir.¹³⁰

Bu meseldeki kuyu suyunun, lezzet ve tadından dolayı çok sevilmesi ve arzulamasından dolayı şiirlere de konu olmuştur. Bu bağlamda el-Meydanî, Dırâr es-Sa’dî’nin şu beytini aktarır:

وَأِنِّي وَتَهِيَامِي بِزَيْنَبٍ كَالذِّي *** تَطْلُبُ مِنْ أَحْوَاضِ صَدَاءٍ مَشْرَبًا

*Benim Zeyneb'e olan aşkı, Saddâ kuyularından su içmek isteyen kişi gibidir.*¹³¹

Örneklerde de görüldüğü üzere öne çıkan özellikleriyle mekânlardan bazıları da atasözlerinin teşekkülüne vesile olmuştur. Ancak mekânlar önceki dönemlerde fazla bilinmediği için az sayıda atasözünün teşekkülüne vesile olmuşlar. Meşhur olan mekânlar da çevresindeki insanlar arasında kullanılmış, alanla ilgili kitaplarda da fazla yer alamamıştır.

Sonuç

Arapçada atasözleri, mesel, darb-ı mesel, icaz lafızlarıyla ifade edilir. Mesel ve vecizelerin, az lafızla geniş anlamları ihtiva etmeleri, lafızlardaki güzellik ve edebî oluşları gibi özellikleriyle edebiyatta ayrı bir önemi vardır. Ayrıca bu tür edebî ürünler, asırlarca yaşanan tecrübelerden ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan meselerde başka edebî ürünlere nazaran lafzın veciz olması, anlamının isabetli, teşbihin güzel ve kinâyenin mükemmel olması şeklindeki dört özellik oldukça dikkat çekicidir. İnsanlar tarafından tarih boyunca bu özelliklerinden dolayı atasözleri takdir edilmiş ve kullanılmıştır. Ayrıca nesilden nesle sözlü ve yazılı olarak da kullanıla gelmiştir.

Teşbih, istiâre, mecâz, kinâye, intâk, seci, mübalağa, medh, zem, tezat gibi üslûplar da mesellere edebî bir güzellik katmışlardır. İşte bu özellikleri başta olmak üzere meseller, ezberlenmesinin kolay olması, zihinlerde yer etmesi, öğüt vermesi ve sözleri güçlendirmesi ile insanların nazarında ayrı bir yeri olmuştur. Bu lafızlar ve anlamlarından hareketle alanla ilgili eserler ortaya konmuştur. Bu eserler, pek çok meseli içine almakla birlikte zaman zaman da teşekkül nedenine de yer vermiştir.

Mesellerin ortaya çıkmasına tesir eden pek çok etken vardır. Bunların başında insanlar, hayvanlar cisimler ve mekânlar önemli bir yer tutmaktadır. İnsanlardan bazılarının farklı özellik ve yetenekleri, tavır ve davranışları, ahlakı, cömertliği ve hassasiyeti hatta ileri düzeydeki olumsuz hareketlerinden bir kısmı mesellerin ve vecizelerin teşekkülüne neden olmuştur. Mesela Cuheyne doğru haberi, Hâtim cömertliği, Semev’el vefâsı, Kus b. Saide fesahat ve belâgatiyle, Mâdir cimriliği, Ümmü Hârice çok evlenmesi, Urkûb verdiği sözleri tutmaması, Ebû Leheb de son halinin rezilliği ile mesellerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.

Yine hayvanlar da bazı mesellerinin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Hayvanlardan bir kısmı; boyu, şekli, kanadı, yelesi, kuyruğu gibi zahiri özellikleri, kükremesi, ötmesi, havlaması gibi çıkardığı sesleri, ayrıca diğer hayvanlardan farklı olarak değişik hal ve hareketleri, yetenekleri ve bir şeye aşırı düşkünlükleriyle dikkat çekmiş ve mesellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mesela hayvanlar arasında diğer özelliklerinin yanında keçi itişip kakışmasıyla, pars uykusuyla, kurt tuzak kurmasıyla, öküz saf ve ahmaklığıyla, maymun yapmacık hareketleriyle, at sahibini tanınması ve mihnete

¹²⁸ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 277.

¹²⁹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 277.

¹³⁰ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 278-279.

¹³¹ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/ 277.

katlanmasıyla, köpek aşırı bevlî ve kusmuşuna dönmesiyle, karga erkenciliğiyle atasözlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Cisimlerin bir kısmı da mesellerin oluşmasına neden olmuştur. Cisimler özellikle konumları, uzunlukları kısalıkları, sertlikleri, yumuşaklıkları, ağırlıkları, görünüşleri, faydalı ve zararlı oluşları gibi durumlarından dolayı mesellerde yer almıştır. Bakla danelerinin eşitliği, pas yüzeyleri kaplayıp işlevsiz hale getirmesiyle, fırın yakmasıyla, direk çadırı ayakta tutan esas olmasıyla, su ve gözyaşı saf ve temizliğiyle, Güneş zahir oluşuyla, dağ ise sabitliği ile mesellerde yer almışlardır. Böylece insanlığın cisimler üzerinden elde ettiği tecrübeleri, atasözleriyle birbirlerine ve nesillere aktarılmıştır.

Diğer taraftan az da olsa bazı mekân isimleri, yükseklik alçaklık, bitki örtüsü, tarihi olaylara sahne oluşu, suyu ve içinde yaşadığı insanların özelliklerine göre mesellerin ortaya çıkmasında önemli amillerden biri olmuştur. Uhud bağrında barındırdığı insan ve şehitleriyle, Saddâ kuyusu suyunun lezzetiyle, Şam ehli talihsizliği ile atasözlerinin teşekkülüne vesile olmuştur.

Sonuç itibarıyla insanlar, hayvanlar, tabiatı oluşturan pek çok cisim ve madde ile mekânlardan bazıları önemli özellikleriyle insanların dikkatini çekmiş ve çok sayıda mesele kaynaklık etmişlerdir.

Kaynakça

Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 2.Cilt, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976, 638-640

Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheratu'l-emsâl*, Erşim 9 Ekim 2021 <http://rdjoudjou.freehostia.com/livre/%D8%AC%D9%85%D9%87%D8%B1%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D8%AB%D8%A7%D9%84.pdf>

Aynî, Bedruddin Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, 7. Cilt. Beyrut: İhyâu Tûrâsi'l-Arab, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1.ve 2.Cilt, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1975.

Cürcânî, Abdu'l-Kâhîr, *Kitâbu delâilü'l-i'câz*, thk, Mahmûd Muhammed Şâkir, Cidde: Dâru'l-Medenî, 1992.

Dârakutnî, el-Bağdâdî Ali b. Umer, *Sünenü'd-Dârakutnî*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1966.

Döndüren, Hamdi *İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim*, 2. Cilt, Ankara: İmaj Baskı, 2003.

Durmuş, İsmail "Mesel" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 29/293-297.

Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-emsâl*, thk, Abdulmecid Kıdâş, 1.Cilt, Dimaşk: Dâru'l-Memûn, 1980.

Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, b. Ali b. Muhammed, *Safvetü's-safve*, 1. Cilt, Beyrut: Dârü'l-Mârife,1979.

Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

Gölpınarlı, Abdülbaki *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1977.

Halil Muhammed Sâlim, "el-Belâğatü'n-Nebeviyye" *Hedyü'l-İslâm*, 7, (Nisan 1983), 25-43.

Heysemî, Ali bi Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid*, 10. Cilt, Kahire: Dâru'r-Reyyâni li't-Turâs, 1407.

Hıdır Musâ, *et-Tecvâl fî kütübi'l-emsâl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982.

İbn Düreyd, *el-Cemhera*, 2. Cilt, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî* Beyrut: 7. Cilt, Dâru'l-Marife, 1379.

İbn Hibbân b. Ahmed, *es-Sikât*, 1. Cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975.

İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, İstanbul: Dersaadet, ts.

İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

İbn Reşîk, el-Kayravânî, Ebû Ali el-Hasen, *el-Umde fî mehâsini's-şî'ri ve âdâbih*, 1. Cilt, thk, Muhammed Hasen Karkazan, Dimaşk: Matbaatü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1994.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4. Cilt, Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbnü'l-Esîr Mecduddin Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk, Mahmûd Muhammed ve Tâhîr Ahmed, 5. Cilt, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1963.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâuddin Nasrullâh, *el-Meseli's-sâir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne, 1. Cilt, Kahire: Dâru'-Nahdati Mısır, 1962.
- Ka'b b. Zühayr, *Divânu Ka'b b. Zühayr*, thk. Ali Fâûr, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Kalkaşandî, *Subhu'l-a-şâ*, thk. Muhammed Huseyn), Beyrut, 1987.
- Kazan, Ramazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013.
- Kazan, Ramazan, *İbn Düreyd'in Müctena Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî özellikleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012.
- Kazan, Ramazan, "Arap Atasözlerinin Teşekkülünde Etkili Olan Önemli Temalar" 2. *Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, (Nevşehir:2018), 558-564.
- Kudâî, Ebû Abdillâh, *Müsnedü Şihâb*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Mecdî Vehbe-Kamil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahât fî'l-lüga ve'l-edeb*, Beyrut, Mektebetü'l-Lübân, 1984.
- Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, 1. Cilt, İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecmeu'l-emsâl*, thk, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammedî, 1955.
- Münzirî, Abdulazim b. Abdu'l-Kavi, *et-Terğîb ve't-terhîb*, thk, İbrahim Şemsuddin, 1. Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, 1417.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Ebû Zehra Yahya, *Şerhu'n-Nevevî alâ sahihi'l-Müslim*, 9. Cilt, (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arab, 1417.
- Oy, Aydın " Atasözleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 4/44-46.
- Râfî'î, Mustafa Sadık, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1973.
- Râfî'î, Mustafa Sadık, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğati'n-nebeviyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1973.
- Râgîb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kurân*, İstanbul: Kahraman Yayınları,1986.
- Râmeurmüzi, *Kitâbu emsâli'l-hadis*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi-Sekâfiyye, 1988.
- Sabbâğ, Muhammed b. Lutfî, *el-Hadisü'n-nebevî mustalahâh belagatih kütübüh*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981.
- Şerîf er-Razî, *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye*, thk, Taha Muhammed, Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1967.
- Tabârânî *el-Mucemu'l-kebir*, 17. Cilt Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem,1983.
- Taşdelen, Hasan, "Meydânî'nin Mecme'u'l-Emsâl'i Çerçevesinde Arap Deyim ve Atasözlerinde Bitkiler", *Bilimname*, 17, (Kasım 2009), 265 – 280.
- Tomar, Cengiz, "Şam", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, 38/311-315.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1963.
- Yazıcı, Numan, *Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Uzun, Tacettin "Arap Dilinde Meseller(Atasözleri)" *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (Ocak-Haziran 2003), 155169.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat,1979.
- Zemaşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Umer, *Esâsu'l-belâğa*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1953.
- Zemaşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mustaksâ fî emsâli'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî,1987.